ФІЛОСОФІЯ ТА ПОЛІТОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

ISSN 2663-0265 (print) ISSN 2663-0273 (online)

2020. Vol. 12. Issue 1.

Journal home page: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP>

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Вадим Вікторович Ніколенко

Доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри соціології,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
пр. Гагаріна 72, Дніпро, 49000, Україна

E-mail: vadnikolenko1983@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6730-0938>

Vadym Nikolenko

D.Sc. (Sociology), Professor,
Professor of the Department of Sociology,
Oles Honchar Dnipro National University,
Gagarina ave., 72, Dnipro, 49000,
Ukraine

УДК 1(091)

АФІНСЬКА ДЕРЖАВА ТА ДЕМОКРАТІЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ АРИСТОТЕЛЯ

Received 20 March 2020; revised 18 April 2020; accepted 14 May 2020

DOI: 10.15421/352010

Анотація

За допомогою енциклопедичного підходу проаналізовано погляди філософа стосовно різноманітних аспектів улаштування суспільного життя. Зокрема, за однією із класичних праць ученого – «Афінська політія» – узагальнено його ідеї щодо етичної, економічної, насамперед політичної сфер життєдіяльності соціуму. Висвітлено деякі теоретико-методологічні аспекти організації та проведення ним наукових досліджень. Стисло розглянуто прикметні особливості диференціації соціально-політичних поглядів Аристотеля і Платона, а також їх діаметрально протилежні думки стосовно соціальної природи приватної власності, індивідуальних прав людини тощо.

Зауважено ідеї Аристотеля щодо бажаних (монархія, аристократія, політія) і небажаних форм державного правління (тиранія, олігархія, демократія) та його системоутворювальних завдань. Ідеться насамперед про обов'язок держави і суспільства створювати справедливі, комфортні умови життя для пересічної особи з метою сформувати її моральні чесноти. Також деталізовано думки Аристотеля стосовно дифузії влади, питань громадянства, найоптимальнішої моделі соціальної структури, важливості середнього класу, диференціації фізичної та розумової праці, специфіки організації дозвілля, особливостей станової диференціації соціальних функцій тощо. На цьому тлі охарактеризовано позиції резонансних політичних діячів того часу – Есхіна, Перикла, Солона та ін. – щодо релевантних характеристик і переваг державного устрою Давніх Афін, а також затребуваних форматів соціальної взаємодії між бідними та багатими, актуальності ресурсу довіри, специфіки політичного гумору та інших важливих аспектів організації суспільного життя. Крім того, порушено й інші найрезонансніші питання функціонування Давніх Афін, а саме: політичного абсентеїзму, остракізму, найзатребуваніших атрибутивних властивостей як пересічних громадян, так і державних діячів. Окремо наголошено на уявленні зазначених історичних постатей стосовно побудови демократичної моделі суспільного життя, а також її системоутворювальних перевагах і прикметних недоліках.

Загалом у статті деталізовано новаторський характер демократичної моделі організації соціально-політичного життя у Давніх Афінах, зважаючи на принципи лотократії.

Ключові слова: демократія, форми державного правління, лотократія, соціально-політична діяльність, політичний лідер, станова диференціація соціальних функцій, соціальні відносини, Давні Афіни, політичний гумор.

Athenian state and democracy in the scientific heritage of Aristotle

Abstract

Using the encyclopedic approach, the philosopher's views on various aspects of the structure of social life are analyzed. In particular, on the basis of one of the classical works of the scientist – the Athenian polity – his ideas regarding the ethical, economic and, above all, political spheres of the life of society are generalized. Some theoretical and methodological aspects of the organization and conduct of scientific research are highlighted. The differences between the socio-political views of Aristotle and Plato are briefly presented, as

well as their diametrically opposed views on the social nature of private property, individual human rights, etc.

Aristotle's ideas about desirable (monarchy, aristocracy, polity) and undesirable forms of government (tyranny, oligarchy, democracy), as well as system-forming tasks of government are highlighted. It is primarily about the obligation of the state and society to create fair, comfortable living conditions for the average person in order to form his moral principles. Aristotle's thoughts on the diffusion of power, issues of citizenship, the optimal model of social structure, the values of the middle class, the differentiation of physical and mental labor, the specifics of leisure activities, and differentiation of social functions are also detailed. The views of resonant political figures of that time – Aeschines, Pericles, Solon – regarding the relevant characteristics and advantages of the state structure of Ancient Athens, as well as the popular formats of social interaction between the rich and poor, the relevance of the resource of trust, the specifics of political humor and other important aspects of social interaction are characterized. In addition, other resonant issues of life support of Ancient Athens were raised: political absenteeism, ostracism, and demanded attributive features of both ordinary citizens and statesmen. The emphasis is on the thoughts of these historical figures regarding the construction of a democratic model of social life, as well as its system-forming advantages and distinctive disadvantages.

In general, the article details the innovative principles of a democratic model for the organization of socio-political life in Ancient Athens, taking into account the principles of lottocracy.

Keywords: *democracy, forms of government, lottocracy, socio-political activity, political leader, class differentiation of social functions, social relations, Ancient Athens, political humor.*

Афинское государство и демократия в научном наследии Аристотеля

Аннотация

С помощью энциклопедического подхода проанализированы взгляды философа относительно различных аспектов устройства общественной жизни. В частности, на основе одного из классических трудов ученого – «Афинская полития» – обобщены его идеи касательно этической, экономической и прежде всего политической сфер жизнедеятельности общества. Освещены некоторые теоретико-методологические аспекты организации и проведения им научных исследований. Кратко рассмотрены отличительные особенности дифференциации социально-политических взглядов Аристотеля и Платона, а также их диаметрально противоположные мнения относительно социальной природы частной собственности, индивидуальных прав человека и т.п.

Сопоставлены идеи Аристотеля о желательных (монархия, аристократия, полития) и нежелательных формах государственного правления (тирания, олигархия, демократия) и его системообразующих задачах. Речь идет прежде всего об обязанности государства и общества создавать справедливые, комфортные условия жизни для обычного человека с целью формирования его нравственных принципов. Также детализированы мысли Аристотеля о диффузии власти, вопросах гражданства, оптимальной модели социальной структуры, ценности среднего класса, дифференциации физического и умственного труда, специфике организации досуга, особенностях сословной дифференциации социальных функций и т. п. На этом фоне охарактеризованы позиции резонансных политических деятелей того времени – Эсхина, Перикла, Солона – относительно релевантных характеристик и преимуществ государственного устройства Древних Афин, а также востребованных форматов социального взаимодействия между бедными и богатыми, актуальности ресурса доверия, специфики политического юмора и других важных аспектов общественного взаимодействия. Кроме того, подняты и другие резонансные вопросы жизнеобеспечения Древних Афин, а именно: политический абсентеизм, остракизм, востребованные атрибутивные свойства как рядовых граждан, так и государственных деятелей. Отдельный акцент сделан на взглядах указанных исторических фигур касательно построения демократической модели общественной жизни, а также ее системообразующих преимуществах и отличительных недостатках.

В целом в статье детализирован новаторский характер демократической модели организации социально-политической жизни в Древних Афинах с учетом принципов лотократии.

Ключевые слова: *демократия, формы государственного правления, лотократия, социально-политическая деятельность, политический лидер, сословная дифференциация социальных функций, социальные отношения, Древние Афины, политический юмор.*

Постановка проблеми.

Демократія як світоглядна парадигма і тип політичної системи в усі часи привертала увагу дослідників. Її слабкі та сильні сторони висвітлювала безліч видатних учених і державних діячів. З одного боку, більшість авторів в узагальненому вигляді розуміє демократію як правління більшості з урахуванням думок меншості. А з іншого, наприклад, А.Камю стверджував, що демократія – це не стільки закон більшості, скільки захист інтересів решти суспільства. Як досягти цього хиткого балансу? І нині залишається більше запитань, аніж конкретних відповідей. Для осмислення концепту демократії у контексті його конструктивних і деструктивних складників доцільно проаналізувати її найперші моделі, які виникли у Давніх Афінах приблизно у V ст. до н. е. Тоді афінська демократія конструктивно вирізнялася на тлі тиранії, автократії та олігархії – навіть незважаючи на те, що політичною діяльністю займалася відносно невелика кількість афінських громадян – приблизно 50 тисяч (хоча загалом суспільство налічувало близько 300 000 осіб), які мали активні і пасивні політичні права, на відміну від жінок, дітей, рабів та іноземців. Прикметно, що для такої діяльності була характерна пряма форма застосування, зокрема лотократія.

Ступінь висвітлення у науковій літературі.

Проблематику демократії як на сучасному етапі, так і у творчому доробку античних авторів, вивчало широке коло науковців. Багато уваги цим аспектам справедливо приділено в енциклопедичній, довідковій, навчальній, монографічній, публіцистичній літературі. Проте означені дослідницькі питання та релевантні відповіді, теорії все ще актуальні, оскільки містять надзвичайно вагомий евристичний потенціал.

Мета статті.

У межах цієї статті дослідницький інтерес зосереджено на творчому спадку Аристотеля та його поглядах стосовно демократичної моделі побудови суспільного життя і державотворення. Особливо цікаво дослідити демократичну форму правління, зважаючи на величезний філософський спадок мислителя,

який розмірковував, окрім іншого, над її прихованими загрозами.

Виклад основного матеріалу.

За часів античності активно працювали видатні автори, засновники багатьох сучасних наук: Сократ, Платон, Фулідід, Геродот, Ксенофонт, Плутарх, які досліджували в тому числі конструктивні та деструктивні форми державного правління. На особливу увагу заслуговує Аристотель, який висловлював доволі оригінальні думки стосовно побудови конкурентного суспільства. Нагадаємо, що Аристотель (384-322 рр. до н. е.) – античний мислитель, давньогрецький філософ, найвидатніша постать в історії світової філософії, учений-енциклопедист, який вражає діапазоном своїх знань. Варто зазначити, що він народився у сім'ї лікаря, хоча хвороба шлунку діймала його протягом усього життя. У п'ятнадцять років став сиротою [3, с.55]. Коли йому виповнилося сімнадцять (367 р. до н. е.), вступив до Академії Платона, де спочатку був учнем, а потім і педагогом. Залишався в Академії до смерті свого божественного (як називав Платона Цицерон) вчителя. Згодом, у 347 р. до н.е., відкрив в Афінах власну школу. Починаючи з 340 р. до н. е. за запрошенням македонського царя Філіпа став учителем тринадцятирічного О.Македонського. Сам Філіп, а потім і його син Олександр упродовж певного часу фінансово забезпечували філософа. Аристотель також багато подорожував, публічно прокламував свої думки, читав лекції, засновував освітні школи [1, с.90]. Він наполегливо прагнув знаходити в поодинокому явищі загальні принципи [1, с.90] та застосовував таку методологію соціального пізнання: 1) історія питання; 2) постановка проблеми; 3) аргументи «за» і «проти»; 4) логічне рішення. Творча спадщина науковця, що дійшла до нашого часу, нараховує близько тисячі праць.

Доцільно охарактеризувати соціально-етичні погляди Аристотеля. Так, афінський філософ аналізує соціум, зважаючи на наявність у ньому певних суспільних організацій. Причому особливу увагу приділяє сім'ї, школі, державі тощо. На його думку, родина – це первинна соціальна організація, нато- мість місто-держава є найвища за складністю

форма серед подібних соціальних утворень. З огляду на це Аристотель активно досліджував питання громадянства. Нагадаємо, що у Давніх Афінах громадянський статус особи визначали за наявністю певних прав, насамперед права брати участь у політичній, військовій і судовій діяльності. Мислитель також відносив до громадян тих, хто захищав поліс, був причетний до його управління, до справ судочинства. Загалом, на думку Аристотеля, характерною ознакою вільного громадянина насамперед є його можливість повноцінно проводити дозвілля, що необхідно для реалізації евдемонії. Останню філософ тлумачив як певні соціальні практики, зумовлені наявністю естетичної та споглядальної діяльності.

На переконання філософа, брати за орієнтир «золоту середину» слід не лише у політичному управлінні, але й у повсякденному, побутовому житті. Зважаючи на це, віддавав перевагу поміркованому способу життя, наприклад, чомусь середньому між гедонізмом і аскетизмом. Загалом філософії Аристотеля притаманне розуміння чеснот як середини між двома крайнощами. Наприклад, дружба, будучи важливим явищем, перебуває посередині між себелюбством і самозреченням. Характерно, що, на думку видатного грека, людина – це соціальна істота, яка страждає від самотності. До слова, із цим твердженням не погоджувався Т.Гоббс, який часто критикував його погляди. Водночас Аристотель слушно вважав, що держава і суспільство мають створювати комфортні умови життя для пересічної особи з метою сформувати її моральні чесноти, але це можливо лише у справедливо організованій державі [1, с.93]. У соціальних відносинах дослідник цінував насамперед розсудливість, великодушність, хоробрість, щедрість, правдивість, доброзичливість [1, с.93] та безкомпромисно засуджував демагогів. Прикметно, що давньогрецький політичний діяч і красномовець Есхін також підкреслював важливість доброзичливості у людських взаєминах. Зокрема, він наголошував: «В Афінах вважають, що невігластво, грубість і доброзичливість бідної людини радше приносить користь, ніж гідність, мудрість і недоброзичливість шляхетного» [2, с.225]. Також Аристотель наголо-

шував, що для щасливого життя людина має володіти міцним здоров'ям, матеріальним багатством і суспільним положенням.

Стосовно соціально-економічних поглядів ученого варто зауважити, що Аристотель був відомим аристократом, рабовласником того часу. У його просвітницькій діяльності можна простежити апологетику ідеології того суспільного стану, у якому він народився, а саме рабовласницького. Тож не дивно, що видатному греку подобалися красиві речі, філософ часто одягав каблучки, різноманітні прикраси, нерідко обирав взуття на високих підборах, сповідував вільний спосіб життя та був прихильником наложниць [3, с.55]. Аристотель вважав рабство нормальним явищем, але зауважував, що рабами можуть бути тільки варвари, а не греки. На його думку, щоб суспільство було щасливим і заможним, необхідно створити умови, за яких багато людей працюють і багато отримують за свою працю. Із цим погоджувалися деякі тогочасні правителі, зокрема Солон. «...Він змусив громадян звернутися до праці й навіть написав закон про те, що син не зобов'язаний утримувати батька, якщо той не навчив його ремеслу...» [2, с.163]. Проте, на переконання Аристотеля, фізична праця і торгівля повинна бути діяльністю лише рабів. Зважаючи на це, він бажав, щоб у державі, теоретично ним проєктованій, усі греки були вільними від фізичної праці. Однак її мав хтось виконувати. Вихід із цього протиріччя філософ вбачав у тому, щоб греків-громадян замінили рабами-варварами. Раби, на його думку, мають виконувати фізичну роботу, а вільні люди – займатися тільки розумовою діяльністю.

Науку про багатство Аристотель ділив на дві великі частини: економію та хрематистику (мистецтво робити гроші). Причому за грошима визнавав функцію лише мірила вартості. Слід зауважити, що ідеальною моделлю соціальної структури вчений вважав її «ромбовидний» варіант, тобто був прихильником середніх верств суспільства. Характерно, що про негативний вплив бідності багато говорили й державні діячі того часу. Наприклад, той самий Есхін виголошував: «Дійсно, людей простих штовхають на ганебні справи радше

бідність, неосвіченість і невігластво – якості, що у деяких формуються з огляду на дефіцит засобів» [2, с.224]. Крім того, державний діяч, стратег, оратор і полководець Давніх Афін Перикл стверджував, що «у багатстві ми бачимо більше засіб для діяльності, ніж предмет для хвастощів. Що стосується бідності, то у нас не її наявність є ганебною для людини, а ганьба не докладати зусиль, щоб вийти з неї» [2, с.215]. Також, на думку Перикла, «ніколи людина, здатна принести користь державі, не буває позбавлена таких можливостей, зважаючи на бідність або внаслідок нікчемності свого положення» [2, с.213]. Багато символічності щодо прикметних ознак тогочасного суспільства можна побачити й у інших словах Перикла: «...Що стосується поваги, то у суспільних справах здебільшого надається їй відповідно до того, наскільки кожен славиться у тому чи іншому відношенні – а не завдяки підтримці якої-небудь партії, тобто згідно насамперед із його особистісними здібностями» [2, с.213].

Варто приділити окрему увагу соціально-політичній теорії Аристотеля. Загалом стосовно історії Давньої Греції можна багато дізнатися з історичних робіт Геродота, Фукідида, Ксенофонта, Плутарха. Проте широкий корпус дослідників нині вважає, що лише Аристотель надав єдину взаємопов'язану і найповнішу історію античних Афін, зокрема в її політичному вимірі. Грецький філософ, як і багато інших мислителів, ототожнював державу із суспільством. Утім водночас неодноразово зауважував, що державу створюють, щоб жити щасливо і зрештою перетворити бажану можливість на реальність. З іменем Аристотеля пов'язано виокремлення політичних знань із філософії, причому він наголошував, що політична наука має насамперед звертатися до проблем взаємодії людини та держави. Людина – це частка держави, тож як «політична істота» вона являє собою частку політичної системи. На думку філософа, спочатку виникає ціле (держава), а відтак її часточки – громадяни як «політичні істоти», тому держава передує людині. Утім однією з необхідних умов повноцінного життя пересічної особи він також вважав наявність при-

родних прав, які існували ще до оформлення соціально-політичних відносин.

Загалом Аристотель відстоював принципово інші політичні погляди, ніж, наприклад, його вчитель Платон. Зокрема, він критикував його за замах на індивідуальні права, за прагнення усунення від державних справ землеробів, ремісників, торговців, бо йому так і не вдалося реалізувати на практиці ідею щодо рабської праці. До слова, із практичними намірами реалізації такого проєкту він звертався до О. Македонського, але марно. Крім того, Аристотель справедливо вважав, що платонівське скасування сім'ї та приватної власності насилує людську природу, тому це нереально втілити у повсякденному житті. Він зазначав, що вільний громадянин є власник від природи, тому думка про власність тішить його, тоді як загальну справу всі перекладатимуть один на одного. Отже, філософ різко критикував соціалістичний ідеал Платона. Понад це, Аристотель одним із перших намагався переосмислити і подолати нереалістичність утопій свого вчителя. Він підкреслював, що політична наука покликана допомогти людству, щоб досягнути суспільного блага, але не в такий спосіб, як планував його наставник. Адже Платон так і не зазначив конкретні механізми реалізації своїх утопічних ідей. Порівняно з його думками погляди Аристотеля на різноманітні аспекти суспільного життя та державу були набагато реальнішими і конкретнішими. Цілком можливо, що тут позначилися заняття природничими науками та медициною, які певною мірою обмежують ідеалізацію дійсності.

Цікаві погляди Аристотеля на устрій держави ґрунтувалися на зібраному і впорядкованому ним емпіричному матеріалі щодо соціально-політичного життя у багатьох грецьких містах-полісах. В Афінській державі вважали, що за правильних форм правління або конституцій (політій) правителі керують заради спільного блага, а за неправильних – заради власного. Такі думки повністю збігалися з ідеями Аристотеля. Він також розрізняв форми правління, зважаючи на об'єкт досягнення користі від цього – більшість або меншість. До правильних форм правління мислитель відно-

сив монархію (правління одного для спільної користі), аристократію (влада небагатьох для загального блага) та політію (правління більшості для спільної користі). На думку філософа, спотворена форма монархії – це тиранія, аристократії – олігархія, політії – демократія. Отже, монархію, аристократію та політію за Аристотелем можна вважати правильними формами державного правління, оскільки вони орієнтовані на досягнення насамперед загального суспільного блага. Натомість неправильні форми правління – тиранія, олігархія, демократія – спрямовані на благо невеликої частини панівних верств суспільства.

До слова, абсолютна більшість афінян, як і Аристотель, вважала тиранію найнебезпечнішим видом правління в інтересах небагатьох. Так, для запобігання встановленню тиранії навіть було прийнято окремий «Закон про остракізм». Остракізм (із грец. – «черепок») – спеціальне голосування черепками, за допомогою яких можна було видалити у десятирічне вигнання будь-якого політичного діяча, який здавався громадянам міста-держави небезпечним. До того ж Аристотель конкретизував інші небезпечні форми правління, скажімо, олігархію як владу купки багатіїв, що опікуються насамперед власним багатством, та демократію як панування найбідніших мас, якими часто маніпулюють на свій розсуд кмітливі демагоги. А втім тогочасні політичні діячі бачили у демократії здебільшого переваги, зокрема, Перикл сприймав її як найбажанішу форму правління. Так, він наголошував: «У нас державна побудова так, що не наслідують чужим порядкам; радше ми самі служимо прикладом для інших, ніж наслідуюмо когось-будь. І зветься наш устрій демократією, зважаючи на те, що співвідноситься не з меншістю, а з інтересами більшості» [2, с.213]. Однак Аристотель бачив у демократії певні загрози, які заважають насправді реалізувати інтереси більшості. Бажаний або ідеальний устрій держави, як було зазначено вище, він ідентифікував з аристократією, або, за сучаснішою термінологією, меритократією, зважаючи саме на первинне значення цього слова – правління найкращих. До речі, деякі сучасні вчені поділяють доволі контрверсійну думку, що про-

світницька монархія протягом історії людства є одна з найефективніших форм володарювання. І все ж Аристотель доходить висновку, що найкраще правління – це правління не богів або царів, а розумних і справедливих законів, оскільки здебільшого, коли люди жили за законами (у тому числі правителі), майже не було смут і повстань [2, с.253]. Водночас грецький філософ зауважує вагомість дотримання звичаїв і пише, що не тільки постановами, але й «...звичаями влаштовується добре життя у державах...» [2, с.203]. Аристотелю також належать важливі положення стосовно необхідності поділу влади на законодавчу, судову і виконавчу гілки. Загалом громадяни Давніх Афін прагнули нівелювати монополію на владу, намагаючись створити за допомогою декількох впливових осіб дифузії (розпорошеність) влади передусім для унеможливлення її узурпації. І тут погляди Аристотеля збігаються з державотворчими практиками Солона, адже цей політичний діяч багато зробив для цього, насамперед запровадив обирати суд присяжних з усього складу громадян для запобігання узурпації влади.

На переконання Аристотеля, важливо, щоб в оптимальній державній моделі станова диференціація виконання соціальних функцій була замінена віковою, тобто замолоду громадяни ідеального поліса мали б виконувати захисну функцію, а у похилому віці – займатися політичною, управлінською діяльністю. До слова, якщо говорити про найбільш резонансних політичних лідерів, то згадуються передусім У. Черчіль та Шарль де Голль, які обіймали високі посади вже у доволі пристойному віці. Крім того, афінський філософ зауважував, що одне з універсальних завдань держави полягає у забезпеченні повноцінного функціонування каналів висхідної соціальної мобільності, коли держава не пригнічує громадян, підштовхуючи їх до деградації, а навпаки, усіляко сприяє такій мобільності.

На нашу думку, особливу увагу для осмислення демократичної моделі варто приділити трактату Аристотеля «Афінська політія», який присвячений не лише історії афінської демократії, але одночасно питанням теорії держави. Як можна дізнатись із цієї праці,

на всі посади, що входили до кола звичайного керування, афіняни обирали кандидатів за жеребом, тобто за принципом лотократії. Виняток становили військові посади, завідувач видовищним фондом і керівники системи водопостачання. У цих випадках кандидатів було прийнято обирати за підняттям рук, тобто прямим голосуванням. Ці посадові особи займали свої місця протягом чотирьох років, тобто від свята до свята, яке відзначали на честь богині Афіни. «Рада мала б складатись із 401 члена, обраного із числа громадян. Обіймати таку та інші посади мали б за жеребкуванням лише громадяни, старші за 30 років. Водночас два рази одній й тій самій особі не можна було її обіймати, поки не відбудуть на ній всі інші. А потім слід було б кидати заново жереб, покладаючись на принципи лотократії. Якщо хто-небудь із членів Ради пропускав її засідання або народне зібрання, той сплачував штраф» [2, с.12]. Цікаво, що тоді мало місце не лише небажання деяких народних обранців активно правити державою, але й політичний абсентеїзм пересічних афінських громадян – наприклад, упродовж проведення народних зборів, тобто незастосування ними власних активних політичних прав. Зокрема, в «Афінській політії» читаємо, що «плату за відвідування народних зборів спочатку вирішили не вводити, але, коли на збори не став приходити народ і притани, повинні були вигадувати різні хитрощі, щоб з'являлась потрібна кількість, достатня для дійсності голосування, спочатку Агіррій знайшов засоби для плати по одному оболу, а після нього Г.Клазоменський, за прізвищем Цар, – по два оболі; потім знову Агіррій – по три оболі» [2, с.57].

До того ж багато цікавого матеріалу в «Афінській політії» знаходимо з приводу зазначених якостей політичних лідерів і найбільш бажаного формату соціальних відносин між верхами і низами. Так, «під час смут між багатими і бідними, ...корманічі намагалися покласти відповідальність на багатих. Зважаючи на їх неприборкані бажання, ненаситність, грошолобство тощо» [2, с.14]. Навіть більше, коли Солон запитали, у якій державі життя влаштоване найкраще, він відповів: «У такій, де за ображених не менше їх самих

підлюються та карають кривдників також і такі люди, яким не заподіяно шкоди особисто» [2, с.161]. Репутацію людини непідкупної та справедливої народ тоді цінував понад усе, особливо якщо вона обіймала державну посаду. В «Афінській політії» читаємо таке: «Найкращими з політичних лідерів в Афінах після керівників старого часу... були Нікій, Фулідід, Ферамен. Водночас відносно Нікія й Фулідіда майже всі визнавали, що то були не лише «прекрасні і добрі», але й досвідчені у державних справах корманічі, які по-батьківськи ставились до всієї держави...» [2, с.14]. Також варто зазначити, що політичні діячі Давньої Греції особливо цінували ораторське мистецтво.

Окремо слід згадати про специфіку політичного гумору впродовж того періоду. Так, релевантні памфлети мали свого конкретного реципієнта. Зокрема, «... висміювати в комедіях і хулити народ афіняни собі не дозволяли, щоб не поширювалася хула на них самих; але відносно до приватних осіб, якщо хто бажав висміяти іншого, вони заохочували це, добре знаючи, що об'єкт висміювання здебільшого буде не з народу і не з пересічної маси, але таким радше стане – або багатий, або знатний, або впливовий, і тільки зрідка підлягали висміюванню хто-небудь із бідних і демократів, і лише у тому разі, якщо вони лізли не у свої справи і прагнули чим-небудь виокремитися з народу; тому, якщо таких і осміювали, вони не ображалися» [2, с.232]. Отже, як казали класики, тирані можуть спати спокійно доти, доки народ над ними сміється. Усе це тоді вважали демократичними принципами, які зберігають бажаний політичний устрій і силу держави.

Зауважимо також, що сьогодні майже аксіоматичним є твердження, про неподільний зв'язок демократії з ресурсом соціальної довіри – це чудово розуміли ще у той час. З огляду на це в «Афінській політії» зазначено, що «ми... і у повсякденних справах не відчуваємо недовіри один до одного, не обурюємося проти іншого, якщо він поводить себе так, як йому подобається, не виявляємо при цьому досади, хоч нешкідливої, але все ж неприємної для стороннього спостерігача» [2,

с.214]. Далі читаємо щодо важливості ресурсу довіри: «Ми здобуваємо друзів не тим, що отримуємо від інших благодіяння, а, навпаки, тим, що самі їх робимо» [2, с.216]. Крім того, підкреслено, що «і в тому разі, коли ми безстрашно допомагаємо нужденним, ми керуємося не стільки розрахунком, вигідно це або ні, скільки простою довірою, яка личить свободі» [2, с.216]. Усі наведені чесноти становлять, за Периклом, силу держави, зокрема афінської демократії. Слід також зазначити, що в Афінах було вдвічі більше свят, аніж в інших грецьких полісах, тобто влада і в такий спосіб намагалася робити якомога більше для своїх громадян.

Висновки.

Наприкінці варто підкреслити, що в Давніх Афінах панував авангардний для тієї епохи демократичний устрій, яким пишалися багато громадян. Зокрема, той самий Есхін виголошував із цього приводу: «...У всіх людей є три види державного устрою – тиранія, олігархія та демократія; керуються тиранічні й олігархічні держави розсудом їхніх керівників, а демократичні держави – встановленими законами» [2, с.221]. Водночас стосовно демократії тоді постійно наголошували, що афіняни обрали такий порядок, щоб простому народу жилося краще, ніж можновладцям. Утім у цьому світі немає нічого абсолютного. Зважаючи на це, деякі філософи, зокрема Аристо-

тель, помічали і недоліки зазначеної суспільно-політичної моделі. По-перше, подекуди маса (охлократія) була здатна «проковтнути» більш яскравих, підготовлених, талановитих особистостей. Як зауважував сам Аристотель, натовп іноді здатен був нав'язати свою думку більш освіченим. По-друге, влада довго ухвалювала державні рішення щодо повсякденних, побутових справ громадян. Іншими словами, бюрократичні процедури вирішення різноманітних питань були надзвичайно тривалими. По-третє, демагоги часто зловживали ораторським мистецтвом для маніпулювання громадською думкою. Саме це Аристотель і вважав основними недоліками демократії. Утім, нагадаємо, він прагнув побудови такої держави, якою керували би з огляду на інтереси більшості, а також справедливі закони і встановлені суспільні звичаї.

Отже, окремі аспекти величезного спадку Аристотеля, видатного античного філософа, не втратили своєї актуальності й досі. Зокрема, доволі цікавими є його ідеї щодо деструктивних ознак демократії, які він подекуди перебільшував. Водночас сильні сторони державобудівництва мислитель доцільно вбачав у забезпеченні соціальної справедливості, дієвих законах, дотриманні суспільних традицій, реалізації інтересів більшості з урахуванням думок меншості.

Бібліографічні посилання

1. Александрова О.В. Аристотель. История философии. Словник / За заг. ред. В.І. Ярошовця. К.: Знання України, 2005. 1200 с.
2. Аристотель. Афинская полиция. Государственное устройство афинян. Перевод и примечание проф. С.И. Радцига. Государственное соц.-эконом. изд-во. М., 1937. 253 с.
3. Шуман А.Н. История философии: Энциклопедия. Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. 1376 с.

References

1. Alexandrova O. V. Aristotle. History of philosophy. Dictionary / Edited by V. I. Yaroshovets. – Kyiv: Knowledge of Ukraine, 2005. 1200 p.
2. Aristotle. Athenian polity. The state system of the Athenians. Translation and note prof. S.I.Radzig. Socio-economic publishing house. M., 1937. 253 p.
3. Shuman A.N. History of Philosophy. Mn.: Interpresservis: Book House. 2002. 1376 p.